

ESPERAR ELS REIS

Salvador Palomar

Tot i la seva clara vinculació al cicle nadalenc —com a festa que recorda l'arribada dels Reis d'Orient per adorar a l'Infant Jesús—, la festa dels Reis participa de les característiques de les festes hivernals del temps de Carnaval. El costumari tradicional de la festa presenta, per tant, una enorme riquesa de continguts i abasta —més enllà del fet de deixar la sabata a la finestra— des de les captes infantils, pròpies del temps nadalenc, fins a cerimònies d'elecció de reis festius, trets sonors o ús del foc, ben semblants als que podem trobar per Sant Antoni, la Candelera o el Carnaval, i que es justifiquen per l'anada a esperar l'arribada dels Reis. En tot cas, amb la característica significativa del protagonisme dels més petits.

Aquest article vol apropar-se a aquest costumari, centrat en la vetlla de la diada, que trobem arreu de la geografia catalana, emprant però, principalment, exemples del territori —les comarques entre el Camp de Tarragona i l'Ebre— que constitueix la meua àrea habitual de recerca etnològica.

La festa té, sens dubte, com a protagonistes els més petits de la comunitat. En l'actualitat associem la festa a la realització de cavalcades, més o menys llüides, en les quals els Reis arriben físicament —a cavall, en cotxe, tractor o barca...— a la població. I als petits els queda el misteri de com aquests personatges poden ser a tot arreu i sortir per la televisió a la mateixa hora que desfilen pel carrer. En el passat, però, els Reis eren uns personatges encara més misteriosos. I ningú mai no els veia, encara que els infants sortien a es-

perar-los pels carrers i la muntanya, i veien o escoltaven senyals de la seva presència.

ELS REIS DELS XIQUETS

La diada dels Reis, i la seva vigília, trobem diversos costums relacionats amb els infants que trien els seus propis reis de la festa. A Reus, al segle XIX, els nens portaven una corona de paper i una canya amb tres taronges clavades, que, deien, volien recordar els tres presents dels Reis.

Una de las épocas notables de nuestra infancia es la vigilia de los santos Reyes, estoy cierto que no hay uno tan solo de mis paisanos que en su niñez no haya figurado, por algunas horas como á Rey.

Apelo a la multitud de chiquillos que en la tarde de tal dia pasean por las calles, ceñida la cabeza con la puntiguda diadema, valona, puños y sobre-vesta de papel, amen del cetro de caña ensartado con naranjas, y el correspondiente morral. Con semejantes atravíos ufanos y gozosos recorren la población [...] (lleno) el zurrón que llenaron la abuela, madrina o tia, o si no ve, rasgadas las frágiles vestiduras y roto el cetro en tantas partes como tiene de naranjas.¹

El text de Bofarull ens informa que, a mitjan segle XIX, el costum es trobava vigent i que venia d'antic. El mateix autor comenta que «la costumbre de adornar a nuestros tiernos Reyes con semejantes pamplinas se remonta a una época muy remota».

Aquest costum s'aniria perdent a la segona meitat del segle.

JOSÉ SANTI

*Recollint l'espígol.
La Riera (1997).*

Xiquets amb l'espígol preparats per anar a esperar els Reis. La Riera de Gaià (1998).

Un romanço de Josep Ferré (a) Queri (Reus, 1835-1906), dedicat a les festes reusenques, explica:

Molt promte vénen los Reis
que arriben amb alegria
i com que ja vreix lo deia
ase és qui no ho coneix
Vénen nois per los carrers
que van vestits de paper
porten un civader
i que omplen d'allò més
lo seu cetro es un bastó
de taronges enrestades...

A Valls, segons Amades, «duien una corona de paper i una espècie de cenyidor de paper violat. Portaven una canya alta esberlada per un cap, amb tres taronges o limones clavades que volien recordar els presents dels reis, alhora que simulaven ésser un ceptre».²

Un costum semblant va arribar fins a èpoques més recents —anys seixanta— a l'Aleixar, també al Baix Camp. Els xiquets i xiquetes d'aquesta vila anaven a esperar els Reis, la tarda del dia 5, caminant per la carretera amb una creu de

canya en què hi havia una taronja o una poma clavades en cada una de les puntes,³ més antigament amb una canya llarga, esberlada en tres trossos amb una taronja clavada en cada tros. Quan la circulació de vehicles va fer perillosa aquesta pràctica, la canalla anava a una font propera a la població. Els nens cantaven aquesta cançó:

Els Reis de l'Orient
porten coses, porten coses,
els Reis de l'Orient
porten coses per la gent.

D'una forma semblant, a Prades (Baix Camp), després de sopar, els xiquets es disfressaven amb roba vella dels adults, es posaven un barret de paper i amb una canya a la mà voltaven pels carrers del poble per recollir *guilandos*. En arribar a una casa, cantaven:

Aquí arriba el rei petit,
ben calçat i ben vestit,
tot carregat de paper.
Si li voleu donar res...
poseu-ho aquí al civader

tot indicant un civader que portaven penjat i que els servia per recollir els obsequis. A Ulldeolins (Priorat), els nens feien la *capta*, la vigília dels Reis, anant de casa en casa i portant unes cistelles. Cantaven aquesta cançoneta:

Caritat als Reis,
que els Reis han vingut,
carregats de pebre
i vestits de vellut.

Aquest costum va ser vigent fins als anys cinquanta del segle XX. A la Vilella Baixa (Priorat), una informant, Maria Sabaté, recorda que anaven a esperar els Reis a la carretera i com s'anava a «captar els Reis. A l'endemà dels Reis anàvem pel poble amb un cistellet i picàvem a les portes i dèiem: "Voleu fer la caritat al Rei i a la Reina?". Normalment hi anàvem un noi i una noia, i l'un et donava una poma, o si et donava una pera, o una magrana...».⁴

A Montbrió de la Marca (Conca de Barberà), la canalla passava la tarda abans amb un cistell

pel poble, tot fent aquesta cantarella:

Ara passa el rei petit
ben cansat i ben vestit,
amb un tip de botifarres,
ballarem tota la nit.

Bona casa, bona brasa,
bona brasa, bon tió.
L'amo i la mestressa,
bora nit que Déu nos dó.⁵

I els donaven alguna cosa per als cistells (galetes, nous, avellanes, ametlles...), i si no ens donaven res, deien:

Mala casa, mala brasa,
mala brasa, mal tió,
mala nit que Déu us dó.⁵

A Miravet (Ribera d'Ebre), els xiquets cantaven aquesta cançó mentre sortien a captar *guilandos*:

Jo sóc lo reiet petit
mal calçat i mal vestit,
si em doneu un troç de botifarra
ballaré tota la nit!⁶

Del Baix Ebre, Josep Bargalló ens explica, referent a Aldover:

Cap el tard, una parella de fadrins es vestien com a Reis d'una manera molt rústega i primitiva, i anaven per les cases, de bracet, seguits d'una collada d'infants i precedits per un graller que sonava una tonada típica. Voltaven les cases més riques on eren rebuts

amb gran cortesia, com si haguessin estat veritables reis, i els tractaven amb grans honors i els convidaven a pa i a beure. Normalment i previ acord, feien un bon berenar. Si el temps era bo, a la plaça feien una ballada, presidida pels apòcrifs Reis, ballada de jota que es veia molt concorreguda [...]. Es feia una cosa semblant a les poblacions veïnes de Tivenys i Xerta.⁷

SOROLL I FOC PER ESPERAR ELS REIS

Com hem vist, bona part dels costums de la diada s'articulen entorn de la idea d'anar a rebre els Reis d'Orient. Una rebuda que mai implica, en tot cas, l'aparició física dels personatges.

A Collejou (Baix Camp), els nens anaven a esperar els Reis a una casa situada a l'extrem del poble. Llavors, algun noi més gran es posava un reguinzell de *campanilles* de les que portaven els animals i passava, per fora, per significar —amb el soroll— que eren els Reis que arribaven.

A la Febró (Baix Camp), eren els xiquets els qui es posaven *rastres* de cascavells dels animals i anaven d'una casa a l'altra tot anunciant:

...ara passen los Reis!
ara passen los Reis!

Els nois més grans portaven esquellots. A Vinyols i els Arcs

(Baix Camp), Ramon Violant i Simorra anota, cap el 1950, «la vetlla de la diada, tots els menuts van esperar els reis pels carrers del poble, guarnits amb un rast de campanes o de picarols dels animals, penjat al coll, i obeint a una tradició local, durant tot el dia van sonant uns eixordadors corns o caragols de mar que no surten cap diada més de l'any».⁸ Els nens de Vinyols creien que així anunciaven l'arribada dels Reis. I al Masroig (Priorat), tal com explica el mateix autor, els nois «sortien en colles a cercar els Reis per la muntanya, portant una campaneta al coll i esquelles a les mans les quals feien sonar sense parar. De retorn al poble, després del toc de rosari, també es lliuraven a un captiri de *guilandos* per les cases».⁹

D'aquest costum sorollós hem pogut aplegar alguna variant, en paraules d'una senyora nascuda el 1892¹⁰ que ens explicava que «la vigília [als Reis] els anàvem a esperar arrossegant llaunes i cassoles i olles, de tot, les lligàvem per les anses i anàvem a esperar els Reis cap baix el barranc [...] i allà els hi posàvem a abeurar abaix al barranc —perquè tenien molta set— les olles, els pots, plats...». Els xiquets i xiquetes deien aquesta cantarella:

A cal *Fèlix* són los Reis,
a ca la *Tiues* la Reina,
i un poquet més cap enllà,
la vella canastrera.

La seva filla recorda també ha-

**LA ROMÀNTICA ALTERNATIVA
DEL SALADAR**

Una banda de músics salats,
del lloc dels nostres avantpassats.
Som de la Sèquia de la Nòria,
de la factoria romana
de la Punta de l'Arenal.
Del sangatxo, la tonyina,
de la melva, de l'anxova...
És per això que vam fer pensa
per endolcir tanta sal.
Volem fer música
refer-la més bé)
que han fet altres
en altre temps.
Alguna cosa salarem, conservarem.
També en algun moment direm:
Ja ho hem salat!
Doncs, a adobar-ho.

R.A.S.
Xàbia (Marina Alta)
tel. contactes 96 647 08 91 - 646 19 95

XÀBIA

**EX S C C L
LIBRIS**

Actualització i reedició
Redacció
Correcció
Traducció
Adaptació i elaboració
de productes multimèdia
Disseny de pàgina
Tractament de text
Compaginació
Disseny gràfic
Servei d'escànners
Tractament de la imatge
Filmació
Impressió
Enquadernació

C/ Méndez Núñez, 1 pral. 2a
08003 Barcelona

Telèfon i fax 933 107 253
E-mail: exlibris@drac.com

serveis d'edició

*Xiquets amb l'espígol
preparats per anar
a esperar els Reis.
La Riera de Gaià
(1998).*

ver sortit, el dia 6 de gener, casa per casa a buscar l'aguinaldo, tot cantant una cançó que recorda haver après del seu pare:

*Los Reyes ja son aquí,
los vasallos van llegando,
no les pido señores
nada más que el aguinaldo.*

I a Torroja del Priorat, ens van comentar que «el dia abans s'anava «a esperar els Reis». S'agafaven coses que feien soroll: pots vells de llauna, caixes de cartró, coses metàl·liques... i «anàvem a esperar els Reis» aquí dalt a la carretera».

També a Capçanes, la canalla sortien amb pots i llaunes: «Anàvem carretera amunt, i portàvem pots de llauna enganxats i arrossegant, campanilles dels animals, cascavells... I tots deïem: "A esperar als Reis!"».¹¹

El costum encara és vigent a la veïna població dels Guiamets: «Anàvem a buscar pots i ferros vells i es feia una ristra lligats fent una ristra. Això encara es fa ara [...]. La canalla va dient: "A esperar els reis!" i anaven per tot lo poble».

En una altra població del Baix Camp, Vilaplana, el costum és també viu. La tarda del 5 de gener, la canalla de la població surt pels

carrers arrossegant llaunes, pots, i altres objectes metàl·lics lligats amb un cordill. L'explicació que es dóna a aquest xivarri és que, com que la població està enclotada al peu de la serra de la Musara, cal cridar l'atenció dels Reis.

A Bellmunt del Priorat, com arreu, la canalla posava la sabateta al balcó. Però era costum que l'endemà al matí s'aixequés el pare o la mare i, fent sonar una campaneta a la finestra, fessin creure a la canalla que passaven els Reis. Aquesta és una pràctica que hem trobat sovint referida. Per exemple, a Gratallops, ens comentaven:

El meu avi ja m'ho feia a mi, però a la meva mare ja li feia el seu [...] A mitjanit s'aixecava i com que tenia moltes campanes que portaven els animals, feia un gran soroll de campanes i deïa: «Ara passen els reis, ara passen els reis!». Però no els deixaven aixecar no!¹²

Trobem també, en el costumari de la diada, la presència significativa del foc. A Siurana (Priorat), els nois que anaven a esperar els reis agafaven grapats d'espígol —*espícol*, que en deïen— i els encenien. Els feien giravoltar encesos mentre donaven tombs pel poble dient «els reis, els reis...!».

Un costum semblant el tro-

bem a la veïna població d'Albarca, a la serra de Montsant, indret on la canalla fabricava un ninot d'espígol que era passejat pels carrers, acompanyat pels xiquets que portaven manats d'herba encesa, i cremat finalment en l'acte que se suposava era anar a esperar els Reis. Els xiquets cantaven:

A esperar els Reis,
que els Reis han vingut,
del mas d'em Canut
carregats de palla
i un gec de vellut.¹³

A esperar els Reis,
que els Reis han vingut,
carregats de pebre
i vestits de vellut!

Lo ninot d'espígol
s'ha casat a Reus,
li ha marxat la dona
cap els Pirineus.¹⁴

A Margalef de Montsant, també al Priorat, la canalla també aplegava manats d'espígol que cremaven la nit de Reis.

El costum segueix vigent a la Riera de Gaià (Tarragonès). Segons explica Jordi Rius,¹⁵ durant les festes de Nadal, la canalla es dedica a recollir espígol. Després en fa feixos lligats amb cordills. La vigília de Reis, quan arriba la foscor de la nit, tots els xiquets del poble surten al carrer i cadascú, davant de casa seva, crema les atxes d'espígol, que popularment s'anomenen *falles*, deixant al seu pas una olor molt característica.

Segons la gent més gran de la Riera, abans es cremava espígol durant més dies, des de Cap d'Any fins a Reis. Durant la nit de Reis, es realitzava el *llevat de neules*. Els xiquets recorrien les cases del poble amb el crit de: «— A, Maria! llevat de neules!». I la gent de les cases els donava seques, mostillo o altres llaunades. També a la Riera, la canalla acostumava —abans de la moderna cavalcada dels Reis, que es realitza des de mitjan segle XX— a buscar, el dia de Reis, senyals del pas d'aquests màgics personatges. Durant el matí del dia

6, la canalla recorria els voltants del poble buscant les marques de les ferradures deixades pels cavalls que transportaven els Reis..., i sempre les trobaven.

A Vandellòs (Baix Camp) el costum s'ha revitalitzat en els últims anys. Abans, cada xiquet anava a la muntanya a buscar l'espígol, però des de fa pocs anys¹⁶ una colla de joves treu la canalla d'excursió, uns dies abans de la festa, i apleguen una bona quantitat d'espígol, que després serveix per fer les *atxes* —com en diuen— que els nens cremen al davant de casa seva, al carrer.

De fet, podríem citar altres exemples de poblacions, arreu de Catalunya, amb costums semblants en el cicle nadalenc. Només per posar alguns exemples, esmentem Bergadà; segueixen vius costums semblants a Bagà i a Sant Joan de Cerdanyola amb el nom de la *Fia-faia*. Els nens i els joves d'aquestes poblacions, la nit de Nadal, cremen atxes de grans dimensions, tot cridant:

—Fia, faia! nostre Senyor ha nascut a la paia!

També són nombroses les poblacions en què la canalla porta fanalets per anar a esperar els Reis. A l'Aragó de parla catalana, a la Fresneda (Matarranya), segueix també viu el costum, conegut com els *calderons*. La canalla corre pels carrers de la població arrossegant recipients metàl·lics: cassoles, paelles, olles i llaunes d'oli per automòbils, que, amb el pas dels anys, han anat substituïnt els estris casolans. En l'actualitat, és la mateixa associació de pares de l'escola la que impulsa la realització de la festa.

De ben segur que trobaríem encara altres exemples per tota la geografia catalana. Tanmateix, el conjunt de costums referits són una bona mostra de la vinculació de la nostra festa de Reis al cicle hivernal, que abasta del Nadal al Carnaval. Arreu d'Europa trobem notícies de màscares hivernals que, en els primers dies de l'any, sortien

Xiquets i xiquetes esperant els reis amb els fanalets.

amb esquesques i torxes pels carrers, realitzant captes per les cases, però aquest seria, sens dubte, tema per a un altre article. Acabem amb un altre costum, prou vigent en l'actualitat, que vincula clarament la festa de la nit de Reis al cicle del Carnaval. Es tracta de menjar el ben conegut tortell amb sorpreses, un costum que s'ha potenciat en els darrers anys. Abans d'aquesta popularització, i àdhuc estandarització, per efecte de la publicitat i de la introducció de fulls amb *instruccions*, la menjada del tortell de Reis havia tingut una tradició desigual, principalment centrada en les ciutats.

Aquesta seria una forma d'elecció d'un rei festiu. El *tortell de reis* sol portar en el seu interior una sèrie de figuretes —fins fa pocs anys de ceràmica i fusta, i ara de plàstic— i una fava, que era l'element principal de la celebració domèstica. Tal com el coneixem, les figuretes tenen un caire d'obsequi i trobar la fava implica, si més no en teoria, haver de pagar el tortell. Avui, s'ha introduït una corona de cartró daurat que correspon a qui troba la figureta del rei. De fet, podem pensar en la fava com a forma de triar un rei de la diada més carnavalesc i menys innocent del que és avui.

NOTES

1. A. BOFARULL, *Reus en el bolsillo*. Reus, 1851, p. 8.
2. J. AMADES. *Costumari català*. Vol. 1, p. 418.
3. GRIERA. *Litúrgia popular*, 1930, p. 19.
4. Inf.: Maria Sabaté (1995).
5. Inf.: Rosita Esteve (1993).
6. Inf.: Francisca Morena (1988).
7. J. BARGALLÓ I BADIA. *Baix Ebre i Montsià*. Col·lecció Balls i Danses de les comarques de Tarragona. Volum III. Tarragona-Diputació, 1994, p. 23.
8. R. VIOLANT I SIMORRA, 1959: 148.
9. R. VIOLANT I SIMORRA. *Etnografia de Reus i la seva comarca*. Ed. Altafulla. Barcelona, 1990, p. 150.
10. Inf.: Francisca Aragonès (1992).
11. Inf.: Joaquina Barceló (1997).
12. Inf.: Teresina Sentís (1996).
13. Inf.: Pere Franquet (1992).
14. Inf.: Montsant i Ramon Argany (1995).
15. J. RIUS I MERCADÉ. «La crema de l'espígol en la nit de Reis», a *La Riera, dia a dia*, núm.4 (1997) p. 10-11.
16. «Atxes d'espígol il·luminaran l'entrada dels Tres Reis de l'Orient a Vandellòs». *El Punt*, 5/1/97.